

KÜRESEL KAPİTALİZMDE ÇOCUK EMEĞİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ ÇOCUK İŞÇİLERİN “OYUN” HAKKI VAR MIDIR?*

Ali Murat ÖZDEMİR
Dr., Hacettepe Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fak.
Gamze YÜCESAN ÖZDEMİR
Dr., Gazi Üniv. İletişim Fak.

İçinden geçmekte olduğumuz dönemde var olan eşitsizlikler ve haksızlıklar arasında çocukların karşı karşıya kaldıkları eşitsizlikler ve haksızlıklar en katlanılmaz, en kötü ve en acımasız olanlardır. Bu katlanılmazlık, eğitimden, sağlıktan ve oyundan yoksun olarak ağır sömürü koşulları altında çalışan çocuk işçilerde somutlaşmaktadır. 21. yüzyılın başında hem merkez hem de çevre kapitalist ülkelerde oldukça yaygın olan çocuk emeği bir çok araştırmacının, sosyal bilimcinin ve akademisyenin gündemindedir. Çocuk emeği üzerine olan araştırmalarda (1), çocuk işçiliğinin tanımı yapılmakta, çocukların çalıştıkları sektörler saptanmakta, çalışma biçimleri belirlenmekte ve ilgili ulusal ve uluslararası sosyal hukuk değerlendirilmektedir. Merkez ülkelerdeki araştırmalar, çocuk işçiliğinin, bu ülkeler özelinde, göreceli yüksek ekonomik gelişmişlik/refah düzeyi, uzun eğitim süreleri, teknolojik gelişmişlik ve yasal düzenlemelerin ve denetimin varlığı ile önemli ölçüde kontrol altına alındığını belirtmektedirler. Çevre ülkelerdeki araştırmalar ise, yoğun çocuk emeği kullanımının temel nedenleri olarak yoksulluğu, gelir dağılımındaki eşitsizliği, iç göçü, çarpık kentleşmeyi ve aile gelirlerindeki hızlı düşüşleri göstermektedirler. Bu araştırmalar “gazetecilik” yaklaşımı içerisinde “görüntüleri”, “görünenleri” arka arkaya sıralayarak “ne” olduğunu bize söylemektedirler. Çevre ül-

kelerde iç göç vardır, yoksulluk vardır ve bunlar çocuk işçiliğine yol açmaktadır. Bu bilginin anlamlı ve açıklayıcı olması için çevre ülkelere dair şu soruların sorulması ve cevaplanması gerekmektedir: Neden gelir dağılımında eşitsizlik vardır? Neden iç göç vardır? Neden aile gelirleri hızla düşmektedir? Çocuk emeği gibi bir toplumsal gerçekliği anlamak için “Ne oluyor?” değil, “Neden oluyor?” açıklanmalıdır ve bu açıklamayı sermaye ile “organik” ilişki içinde olan araştırmacı ve sosyal bilimcilerin çalışmalarında bulmak imkansızdır. “Neden” sorularının cevabını ancak ekonomi politik yaklaşım verebilir. Dolayısıyla, bu çalışmanın temel hareket noktası da, 21. yüzyılda küresel kapitalizmde eğitimden, sağlıktan ve oyundan yoksun olan çocuk işçileri açıklamak için çocuk emeğinin ekonomi politikliğini yapma gerekliliğidir.

Çocuk emeğinin ekonomi politikliği bize “görünen”in ya da “görüntü”nün ortaya çıkışındaki nedensel süreçlerin, yapı ve mekanizmaların aydınlığa çıkarılmasına imkân vermektedir. “Her şey görüldüğü gibi olsaydı bilime gerek olmazdı” diyen Marx’tan hareketle diyebiliriz ki; çocuk emeği gerçeğini anlamak bu “görüntü”lerin ardındaki iktisadi, siyasi ve ideolojik mekanizmaları anlamaktan geçer. Diğer bir deyişle, merkez ve çevre ülkelerde çocuk emeğinin kullanımı ancak küresel ölçekte emek-sermaye arasındaki güç ilişkilerinde ne gibi

değişiklikler yaşandığı ve sermayenin ekonomik, toplumsal ve siyasal iktidarını yeniden üretmek için hangi politikaların uygulandığı incelenerek açıklanabilir. Dolayısıyla, günümüzde çocuk emeğini inceleyebilmek için emek-sermaye ilişkilerini düzenleyen iktisadi, siyasi ve ideolojik yapıları gösteren bir dünya haritasının işimize yarayacağını düşünüyoruz.

Tüm bu noktalardan hareketle, bu çalışmanın ilk bölümünde uluslararası işbölümü içerisinde merkez kapitalist ülkelerde çocuk emeği açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde ise çevre kapitalist ülkelerde çocuk emeği tartışılacaktır. Ardından çevre kapitalist ülkelerde çocuk emeğinin düzenlenmesine yönelik tartışmalar incelenecektir. Bu bölümde, çocuk emeğinin “nasıl” düzenleneceğine dair araçlar, ardından küresel kapitalizmde çocuk emeğinin düzenlenmesi tartışmasının arkasındaki “nedenler” incelenecektir. Son olarak ise bu tartışmanın taraflarının temel iddiaları incelenecektir.

Merkez Kapitalist Ülkelerde Çocuk Emeği

Merkez ülkelerde çocuk emeğinin sınırlandırılmasına ve düzenlenmesine yönelik çabalar 19. ve 20. yüzyıllarda sosyal politika alanındaki toplumsal mücadelenin ana eksenini oluşturmuştur. Dünya üzerinde kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası doğrultusunda zenginliğin merkezde birikmesi, bu zenginliğe koşut teknolojik gelişmişlik düzeyi, kapitalizmin “altın çağı” denilen dönemdeki sosyal refah devleti uygulamaları ve bu ülkelerde yaklaşık 200 yıllık işçi sınıfı mücadelesi, merkez ülkelerin çocuk emeğini sınırlayıcı ve koruyucu düzenlemelere sahip olmasını sağlamıştır.

21. yüzyılın başında ise küresel kapitalizmin küresel piyasası ve neoliberal ekonomi politikaları çocuk işçiliğini tekrar gündeme getirmiştir. Toplum piyasasının yıkıcı etkilerinden koruyacak kurumların etkinliklerinin azalması neticesinde, sermaye-emek arasındaki ilişkide güç dengeleri yeniden belirlenmiş, bireysel kapitalistler işçinin karşısında, işe alıp çıkarma ve çalışma saatlerinin süresini ve başlangıç ve bitişini saptama konuları başta olmak üzere, yeni güçlerle donanmışlardır. Bunun neticesinde, bir baskı aracı olarak piyasa kurumu en savunmasız, en itaatkâr ve en uysal emek

gücü çocuklar, başta olmak üzere, toplumun bütününe yeni sermaye ilişkisinin gereklilikleri doğrultusunda biçimlendirildiği yer haline gelmiştir. Merkez ülkelerde son dönemde giderek artan kaçak ve göçmen işçilerin çocukları, tümüyle denetim dışı, çok kötü çalışma koşullarında, aşırı emek yoğunluğu altında ve çok ucuza çalışmaktadırlar. Bu noktada merkez ülkelere yöneltilen ciddi bir eleştiri, ülke yönetimlerinin kaçak işçilerin ülkeye girişlerini engelleyecek yasal denetimi, bu işçilerin ucuz emek olarak kârı artırdıkları için bilerek sıkılaştırmadıkları yolundadır (Yıldızoğlu, 1996). Anılan göçmen politikası yalnızca emek maliyetini kısmak için değil; ilgili ülkelerde mukim emeğin disiplini için bir araç olmaktadır. Bu talihsiz varoluş biçimi milliyetçilik ya da dini köktencilik artırarak işçi sınıfının birleşmesi önünde de bir engel oluşturmakta, trajedinin merkez ülkeler ayağında bulunan insanların mevcut eşitsizliklere rıza göstermelerini sağlayacak yeni baskı tekniklerinin bazen planlı olarak bazen de kendiliğinden geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Sebebi her ne olursa olsun göçmen ve kaçak çocuk işçilerin çok ağır olan çalışma koşulları, bazı yazarlara göre Charles Dickens’in romanlarını hatırlatmaktadır (Çelik, 2005).

Son dönemde merkez ülkelerde çocuk emeğine dönük bir diğer saptama ise, evrensellik ilkesine bağlı, hak temelli sosyal politika üreten sosyal refah devletinin gerilemesi ile birlikte eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hakları ellerinden alınmış çocukların varlığıdır (Ekim, 2005). Dolayısıyla, merkez ülkelerde işçi sınıfının çocukları yasal düzenlemelere tabi işgücü piyasasına çocuk emeği olarak giremedikleri durumlarda “sosyal dışlanmış” olarak adlandırılmaktadırlar. Diğer bir deyişle, piyasa ilişkisi içerisinde emekleri meta haline dönüştürülemeyen çocuklar “sosyal olarak dışlanmış olan” başlığı altında toplanmaktadırlar. Artık bunlar yedek işçi ordusunun bir parçası, kolektif işçinin bir kesimi değildirler. Varlıklarını toplumsal üretim ilişkilerinin eşitsiz doğasına değil; kendi kişiliklerinin kötü yanlarına ya da kötü yazgılarına borçludurlar. Sosyal güvenlik ağlarından dışlanan, piyasada üretime katılamayan çocuk işçilerin çıkmazları, fakir de olsa sığınacak bir çatısı olan kitlelere, kaos durumunun felaketini anlatmak için kullanılmaktadır. “Sosyal dışlanmış” çocuklar, yeni

gömleri içerisinde, emeğin birleşmesinin önünde yeni bir engel, baskın değerlerin taşınmasında, toplumsal nefretin üretilmesinde yeni bir basamaktır. “Sosyal dışlanmış” çocukların güçlendirilmesini sağlayacak sosyal refah sistemi güçsüzleştirilince, çocuğu ezen, güçsüzleştiren sosyal kontrol mekanizmasının baskıcı özelliğinin sembolü polis ve ceza uygulamaları görülmektedir. Polis alt kültürü baskıcı ve ezici erkek kültürüyle örtüştüğünde de işçi sınıfının çocukları “psikopat” ve “suç makinesi” gibi kavramlarla açıklanmaktadırlar (Cankurtaran-Öztaş, 2004).

Çevre Kapitalist Ülkelerde Çocuk Emegi

Çevre ülkelerin önemli bir bölümünde işçiler 1945-1970 yılları arasında uluslararası işbölümü dinamikleri içerisinde ve ithal ikâmecî birikim stratejileri ile belli kazanımlar edindiler. Bu dönemde çevre ülkelerde işçi sınıfının kazanımları, çocuk emegini sınırlandırıcı ve koruyucu özellikleri de içermekteydi. Çevre ülkelerin önemli bir bölümünde işçiler üretimin uluslararasılaşması sürecinde 1945-1970 yılları arasında kazandıkları hakları kaybettiler. Bu durumun sebepleri arasında dünyanın bazı kesimlerinin (örneğin Afrika'nın önemli bir kısmı) dünya çapında yeniden yapılanan üretim ve dolaşım ağlarının dışında bırakılması, dünyanın bir kesiminin yeniden yapılanan üretim ağlarına ucuz emek üreticisi olarak eklenmesi ya da bir zamanlar Üçüncü Dünya'yı oluşturan geniş bir coğrafyada ithal ikâmecî birikim stratejilerinin çöküşü sayılabilir (2). Dolayısıyla, 1970'lerin sonundan günümüze çevre ülkelerdeki işçiler ve çocuk işçiler farklı sermaye birikim rejimleri ve bu rejimleri destekleyen düzenleme biçimleri ile karşı karşıyalar.

20. yüzyılın son çeyreğinde küresel kapitalizmin kendini var etme koşulları içinde sanayi üretiminin emek yoğun kısımlarının, merkez kapitalist ülkelerden emeğin göreceli olarak bol ve ucuz olduğu çevre ülkelere kaydırıldığı iddiası ileri sürülmektedir (Fröbel vd., 1982). Bu durum klasik merkez-çevre ilişkisinde ciddi dönüşümler içermekte ve yeni bir uluslararası işbölümüne işaret etmektedir. Birinci uluslararası işbölümü olarak adlandırılan dönemde, klasik merkez-çevre ilişkileri, 19. yüzyıl emperyalizm teorileri tarafından tanımlan-

dıkları haliyle, merkezin çevre ülkelerden işgücü ve hammadde alıp karşılığında mamul mal verdiği ilişkiler olarak nitelendirilebilir. Birinci uluslararası işbölümü yerini ikinci uluslararası işbölümüne bırakmıştır. Merkez ülkelerdeki sermaye ve sanayi üretimi çevre ülkelerdeki ucuz emeğe yönelmiştir. Dolayısıyla, çevre ülkeler sanayileşmektedir ama bu sanayileşme kapitalist gelişimin faydalarını savunan bir önceki kuşak organik entelektüellerin iddia ettiği gibi “her ülkenin bir Almanya haline gelmesi” durumu ile neticelenmemektedir. Bu sanayileşme merkezden gelen yatırım malları ve ara malların çevredeki aşırı ucuz emekle buluşması, bu buluşmanın ürünlerinin merkeze satılması ve şirketlerin kârlarının da yine merkezde toplanması olarak gerçekleştiği için merkez ekonomilerin kapitalistleşmesine benzememektedir.

Küresel kapitalizmin yeni uluslararası iş bölümü yapısı içinde çevre ülkelerde ucuz, örgütsüz ve sosyal güvencesiz emek, “küresel meta zincirleri” (3) ile uluslararası sermayenin çıkar ve politikalarına tabi kılınmaktadır. Küresel meta zincirlerinde çokuluslu şirketler, üretimlerini kendi çıkarları doğrultusunda planlar ve yönlendirirken, üretimin tüm sosyal maliyeti çok ucuza, en elverişsiz koşullarda ve hiçbir sosyal güvenceye sahip olmadan çalışmak zorunda bırakılan çevre ülkeler işçilerine devredilmektedir. Ancak hikâyeye bununla bitmemektedir. Siyasi iktidarlar işlevlerini işgücünün sermayenin işgücünü kontrol altına alma “hakkına” uygun bir biçimde koşullandırılması sürecinde yerine getirmektedirler. Azgelişmiş ülkelerin müktedirleri işgücünün kontrolünü sağlayacak ya da bununla sonuçlanacak olan askeri, ideolojik ve hukuki tedbirleri devreye sokarken; merkez ülke iktidarları da anılan işlevin yanı sıra küresel politika ve ideoloji üretim merkezleri üzerinden uluslaştırdıkları bir iktidarın icrası ile meşgul olmaktadır.

Küresel kapitalizmin yeni uluslararası işbölümü yapısı içinde ve küresel meta zincirleri içinde üretim yapan fabrikalar “küresel fabrika” (4) olarak da adlandırılmaktadır. Küresel fabrikalarda çocuk emegi uysallığı, itaatkârlığı ile sermayeye çekici gelmektedir. Küresel fabrikalarda çalışanlar “şahin pençesinde yavru kuş” olarak nitelendirilmektedir; bu nitelendirmenin işçi sınıfı mücadelesini ve işçi sınıfının direniş biçimlerini gölgede bıraktığı söylenebilir; çocuk işçilerin “şahin pençesinde yav-

ru kuş" olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Son dönemde çevre ülkelerde çocuk emeğinin yoğun kullanımının bir diğer nedeni ise çevre ülkelerin IMF ve Dünya Bankası'nın istikrar ve yapısal uyum plan ve programları doğrultusunda uyguladıkları ihracata dönük sanayileşme politikalarıdır. Azgelişmiş ve/veya "gelişmekte" olan ülkelerde sermaye-emek ilişkisinin aldığı içler acısı görünümün "kabul edilebilir" kılınması sürecinde sermaye kesiminin elindeki en önemli argüman "uluslararası rekabette açılmak ya da ayakta kalmak için ihracata yönelik sektörlerde ucuz kadın ve çocuk emeği kullanılması gerekliliği" argümanıdır (Chang ve Grabel, 2005). Anılan argüman az gelişmişlerin "iç"lerinde ekonomi politikalarının meşruiyetini sağlamak için kullanılırken; az gelişmişlerin "dışlarında", yani merkez ekonomilerde, farklı bir argümantasyonun, yine aynı sürecin anlamlandırılmasında kullanıldığını saptamak mümkündür. Buna göre merkez ülkelerde "uluslararası piyasalara açılmakla çevre ülkelerde ailelerin gelirlerinin yükseldiğini ve bu sebeple çocuklarını emek piyasasından çekip, okula gönderdiklerini vurgulayan ve küreselleşmenin "çocuk emeği"ne yönelik olumluluklarını vurgulayan bir çok çalışma bulunmaktadır (Edmonds, 2005). Burada IMF ve Dünya Bankası "önerilerinin" mevcut uluslararası işbölümünü ve dolayısı ile eşitsiz güç ilişkilerini yeniden üreten yanını saptarken; dışarıdaki "kötüye" karşı içerideki "iyi" sanrısına kapılmamak gerekliliğinin altını çizmek gerekliliğini duyuyoruz.

Küresel kapitalizmde çevre ülkelerde artan çocuk emeği tartışmalarında işgücü piyasasında faaliyet gösteren, sağlıksız koşullarda, uzun çalışma saatlerinde düşük ücretlerle çalışan çocuk emeği mercek altına alınırken, bir konu tümüyle karanlıkta kalmakta ve göz ardı edilmektedir: Ev içinde kullanılan kız çocuk emeği (Rende ve Erkin, 2005). Ev içinde kız çocukların tüm evin sorumluluğunu üstlenmesi, küçük kardeşlerin bakımını üstlenmesi ve eğitimden dışlanmış olması, kapitalizmde aile içi emeğin piyasaya yönelik ekonomik bir değeri olmadığı için olsa gerek, çocuk emeği tartışmalarında karanlıkta kalmaktadır. Kız çocukların evde uzun saatler çalışmasına bir de ev dışında bir çalışma eklenirse, bu çocukların durumu kapitalizmin en büyük utançlarından birini göstermektedir.

Çevre Kapitalist Ülkelerde Çocuk Emeğinin Düzenlenmesine Yönelik Tartışmalar

Çocuk emeğinin uluslararası hukukun konusu olması yeni değildir. Çocuk emeğinin ortadan kaldırılmasına yönelik uluslararası mevzuata bakıldığında Çocuk Hakları Deklarasyonu (1924), Çocuk Hakları Bildirgesi (1959), Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989), Avrupa Sosyal Şartı (1965) ve ILO kararları en önemli metinlerdir. Son yıllarda gündeme gelen ise küresel kapitalizmde sermayenin uluslararası dolaşımını düzenleyen sözleşmelerde ve sermayenin serbest ticareti sırasında çocuk işçiliğinin yasaklanmasına yöneliktir. Dolayısıyla, küresel kapitalizmin yeni işbölümü içerisinde çocuk emeği üzerine kurulu sermaye birikim rejimleri uluslararası arenada düzenleme dışında bırakılmışken; son yıllarda çevre ülkelerde çocuk emeği kullanımına yönelik uluslararası hukukun işletilmesi tartışılmaya açılmıştır. Bu tartışma için üç nokta önemlidir. Birincisi, bu düzenlemelerin "nasıl" olacağı konusudur. Bu konuda önerilen araçlar çeşitlidir. Bu araçlar içinde başlıcaları, küresel emek standartları, sosyal etiketleme ve Sosyal Sorumluluk Standartı (SA 8000)'dir. İkinci önemli nokta ise, küresel kapitalizmin çocuk emeği sömürüsü yeni değildir; peki "neden" çocuk emeği kullanımına yönelik uluslararası düzenlemeler tartışılmaya başlanmıştır? Üçüncü nokta ise emek gücü ile ilgili her öneri/teşebbüs gibi "çocuk emeği" kullanımının sınırlandırılması ve/veya ortadan kaldırılması konusu da iyinin ve kötünün tam olarak anlaşamadığı bir çekişmenin konusunu oluşturmaktadır ve bu çekişmeye temel teşkil eden iddialar nelerdir?

Küresel emek standartları, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü nezdinde sürdürülen faaliyetlerde emeğe ilişkin "olması gereken" düzenlemeler olarak gündeme gelmiştir. Çokuluslu şirketlere sosyal sorumluluk kazandırılması amaçlanan bu girişimlerde hedeflenen emeğe ilişkin asgari bir küresel düzenleme yapılmasıdır. Bu asgari küresel düzenlemeyi amaçlayan küresel emek standartları "sosyal şart" olarak da adlandırılmaktadır. Bu alanda en şiddetli tartışma Dünya Ticaret Örgütü'nde yaşanmaktadır. 1990'lı yıllardan bugüne, uluslararası nitelikli ticari sözleşmelere işçi haklarının da dahil edilmesi Dünya Ticaret Örgütü'nün

gündemindedir. Emek standartları tartışması Dünya Ticaret Örgütü'nün 1986'da Punta del Este'de ve 1994'de Marakeş'teki zirve toplantılarında tartışılmıştır. Emek standartlarının saptanmasında ise ILO'nun "çekirdek sözleşme" olarak kabul ettiği sözleşmelerin içerdiği standartlar esas alınmaktadır. ILO'nun "çekirdek sözleşme"si, içerdiği maddeler kayıt dışı olsun olmasın bütün çalışanlara uygulanmaları için gerekli yasal düzenlemeleri yapmak yükümlülüğünü ILO'ya üye devletlere veren sözleşmelerdir. Emek standartlarının belirlenmesi tartışması ILO'nun 7 temel sözleşmesini gündeme getirmektedir. Bu sözleşmeler, örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme hakkına ilişkin 87 ve 98, zorla çalıştırmanın kaldırılmasına ilişkin 29 ve 105, istihdamda ayrımcılığın önlenmesi ve eşit değerdeki işe eşit ücrete ilişkin 111 ve 100, istihdamda asgari yaşa ilişkin 138 sayılı sözleşmelerdir. Daha sonra, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerine ilişkin 182 sayılı sözleşme de emek standartları kapsamında değerlendirilmiştir. Buna göre dernek kurma özgürlüğü, örgütlenme hakkı, istihdamda ayrımcılık ile ilgili ILO standartlarının yanı sıra, "çocuk" çalıştırmayı yasaklayan kurallara uyulması da sermayenin uluslararası dolaşımını düzenleyen sözleşmelerin akit tarafları arasında göz önüne alınacak hususlar arasındadır. Emek standartları üzerine olan tartışma Dünya Ticaret Örgütü'nün 1996'daki Singapur ve 1999'daki Seattle zirvelerinde iyice şiddetlenmiştir.

Çevre ülkelerde çocuk emeğini sınırlandırmaya yönelik bir başka araç da "sosyal etiketleme"dir. "Bu ürünlerde çocuk emeği kullanılmamıştır" ibaresi ile piyasa sürülecek malların tüketici nezdinde bir vicdan muhasebesine yol açacağı ve çocuk emeği kullanan işletmelerin rekabette geriye düşeceği iddiasını taşımaktadır. Diğer bir deyişle, "sosyal etiketleme" ile çocuk emeğine dayalı ürünlerin piyasaya çıkararak haksız rekabete yol açmasının önlenmesi amaçlanmaktadır.

Sosyal Sorumluluk Standardı (SA 8000), kaliteli mal ve hizmet üreten şirketlere uygulanan ISO 9000 belgelendirmesinin sosyal sorumluluk için düzenlenmiş olanı olarak özetlenebilir. Bu konudaki tartışmalar sadece şirketlerin kendi bünyelerinde değil, OECD, ILO, AB, hatta DTÖ gibi uluslararası kurumlarda da sürdürülmektedir. Şirketlerin sosyal sorumluluğunun önemli bir alt başlığını ça-

lışanlara yönelik sorumluluk oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Sosyal Sorumluluk Standardı (SA 8000) elde edebilmek için şirketin temel çalışma standartları, bunların nasıl yaşama geçirildiği, şirketlerin bu konuda nasıl bir inisiyatif geliştirdiği, denetim ve yaptırım mekanizmalarının nasıl olduğu incelenmektedir. Bu standardın önemli bir alt başlığı ise çocuk emeğinin kullanımı çok özel şartlara bağlanması; ağır ve tehlikeli işlerde çocuk emeği kullanılmasını ve en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğini kesinlikle yasaklamasıdır. Sosyal Sorumluluk Standardı (SA 8000)'na benzer pek çok şirketin kendi bünyesinde oluşturduğu Davranış Kuralları (Codes of Conduct) da sosyal standartlama tartışmalarına eklenebilir.

Buraya kadar olan tartışmalar düzenlemede kullanılacak araçlar ile ilgiliydi; esas önemli nokta ise küresel kapitalizmin çocuk emeğini düzenleme kararının ardındaki nedenlerin neler olduğudur. Buna en genel cevap şu olabilir: Çevre ülkelerde çocuk emeğine dayalı ucuz emek sömürüsü uluslararası sermayenin hakim fraksiyonları tarafından eski çekiciliğini kaybetmektedir. Aşağıdaki nedenler ucuz emeğe dayalı sömürüyü tahtından indirmiştir; dolayısıyla çocuk emeği uluslararası hukuk tarafından denetim altına alınabilir. İlk olarak, merkez ülkelerin çokuluslu şirketlerinin çevrenin ucuz emeğine başvurması olgusu, son dönemde IMF ve Dünya Bankası tarafından yatırıma yönelik olarak verilen kredilerdeki koşullarla birleşince (ki bu krediler yatırımları belli alanlara yönlendiriyor) koşullar değişmiştir. Belli alanlara yönelen yatırımlar, ucuz emek satıcısı çevre ülkeler arası rekabete neden olmuş ve bu durum hem merkez ülke sermayesinin hem de çevre ülke sermayesinin kârlılığını düşürmüştür. Bu nedenle, "yeni sanayileşen ülkeler" olarak adlandırılan ülkelerin ilk kuşaklarının yakaladığı başarı, bunların izinden giden, yani ulusal emek pazarlarını ilksel sermaye birikiminin kaynağına dönüştürmeye çalışan sonraki kuşak ülkeler tarafından yakalanamamıştır (Öniş, 1998). Her şeyden önce yeni sanayileşen ülke gruplarının ilk kuşağı sermaye yoğun alanlara geçse de göçmen emeği kullanmak gibi formüllerle, elindeki emek yoğun sektörleri elden çıkarmamıştır. Herkesin bu yola başvurması, IMF ve Dünya Bankası tarafından yönlendirilen kredi havuzları vasıtasıyla körüklenen ucuz emek satıcıları arası rekabet, aşırı sömürüden kaynaklanan kârları düşürmektedir.

İkinci olarak, çocuk emeği kullanımının, kârlılık oranı yüksek sektörlerde yaygın olmaması durumu belirtilebilir. Üçüncü bir neden ise, çevre ülkelerde kamu hizmeti niteliğinde, çoğu zaman tekel pozisyonu oluşturan, hizmet örgütlenmelerinin ulusal ya da çokuluslu kapitalist girişimlere dönüştürülmesidir. Tekel pozisyonundaki hizmet örgütlenmelerinin çokuluslu kapitalist girişimlere dönüştürülmesi, ucuz emek tüketimi üzerinden kaynaklanan sömürüyü tahtından indirmiştir demek yanlış olmayacaktır.

Son olarak ise, ucuz emek politikalarının denetim altına alınması için başvurulan kavram “Kuzey-Güney Gerilimi”dir. “Kuzey-Güney Gerilimi”, üretimin ucuz emeğe yani Güney ülkelere yönelmesinin Kuzey ülkelerin işçilerini işsiz bırakması durumudur. Merkez ülkelerde artan işsizlik, çevre ülkelerdeki ucuz emek ve çocuk emeğinin kısıtlanması ve bu ucuz emek politikalarının denetim altına alınması yolunda tartışmaları açmıştır.

Küresel kapitalizmde çevre ülkelerde çocuk emeğinin kullanılmasının sınırlandırılmasının “nasıl” ve “neden” gerçekleştirilmeye çalışıldığını açıklamaya çalıştıktan sonra şimdi bu tartışmanın taraflarının iddialarını incelemek istiyoruz. “Çocuk emeği” kullanımının sınırlandırılması ve/veya ortadan kaldırılması konusu da iynin ve kötünün tam olarak anlaşamadığı bir çekişmenin konusudur. Çocuk emeğinin sınırlandırılması ve ortadan kaldırılması konusuna aykırı düşüncelerin olmayacağını düşünenler olabilir; ama çocuk emeğinin düzenlenmesini destekleyenler kadar hatta belki daha bile çok, karşı olanlar var. Bu çekişmeye temel teşkil eden iddiaları incelemek oldukça önemlidir.

Öncelikle, çevre ülkelerde çocuk emeğinin sınırlandırılması ve düzenlenmesini belirten ve küresel emek standartlarını, sosyal etiketlemeyi ve Sosyal Sorumluluk Standardını (SA 8000) destekleyenlerin temel iddialarını tartışabiliriz (5). İlk iddia, küreselleşmenin işçiler üzerinde oldukça önemli olumsuz sonuçlar yaratmış olduğu ve bu olumsuzlukların önlenmesi gerekliliğidir. Diğer bir deyişle, küreselleşmeye sosyal boyut kazandırma gerekliliğidir. İkinci iddia ise “aşağıya doğru koşu” şeklinde düşük ücret ve kötü çalışma koşullarının olduğu ülkelere giden yatırım ve ticaret emeğe yönelik düzenlemelerle engellenmelidir. Üçüncü id-

dia, Dünya Ticaret Örgütü kısıtlı bir ticaret ve yatırım tanımına girmeyen uluslararası mülkiyet haklarını korumaktadır; o halde işçi haklarını da koruyabilir. Bir başka iddia ise, emeğe yönelik düzenlemelerin ulusal düzenlemelerden öte uluslararası örgütler tarafından sağlanmasıdır.

Çevre ülkelerde çocuk emeğinin sınırlandırılmasını sorgulayanların iddialarını ise şöyle özetlemek mümkündür (6): Çocuk emeğinin yasaklanması sonrasında “kurtarılanlar” yoksulluğun daha katlanılamaz bir alanına kayacak ya da kaymamak için daha katlanılamaz bir iş yapmak zorunda kalacaktır. Bu iddiayı desteklemek için çocuk emeğinin düzenlenmesi sonucunda çocuk gelirin e ihtiyaç duyan ailelerin durumunun daha da kötüleşmesi ve çalıştığı durumlarda okul masrafları karşılanan çocukların okula gidememeleri ve çocuk emeğinin yasaklanması sonucu işsiz kalan çocukların en kötü şartlarda çalışmaya (fuhuş sektörü gibi) yönelmesi gibi örnekler dile getirilmektedir. Dolayısıyla, bir çok çalışma, çocuk emeğinin üretimde kullanılmasını önlemeye dönük politikaların, “Avrupa-merkeziyetçi” bir bakış açısı ile, bu ülkelerdeki çocuk emeğinin kullanılmasını yaygınlaştıran yapısal özellikler anlaşılmeden önerildiğini öne sürmektedir.

İkinci iddia, kapitalist sistemden kopmayacak ve üretim ilişkilerinizi kökten değiştirmeyecekse-niz, kapitalist sistem içerisinde kalacaksanız, aşırı ucuz emek satmaktan başka çareniz yoktur. Bu iddia sahiplerine göre, son yıllarda merkez ülkeler, çevre ülkelere karşı çocuk işçiliği meselesini uluslararası ticarete bir engel olarak kullanmak eğilimindedirler. Sanayi-ötesi ekonomik yapıya sahip zengin ülkelerin sosyal standartlar, “sosyal etiketleme” ve küresel emek standartları gibi bilhassa çocuk işçiliği ile uluslararası ticaret arasında bağlantı kurma istek ve girişimlerinin son yıllarda giderek yoğunlaştığı görülmektedir. Çevre ülkelerin mevcut sosyo-ekonomik yapılarını yok sayan bu yaklaşım, çevre ülkelerin ekonomilerine zarar vereceği gibi, çocukların durumlarını daha da güçleştirecektir.

Üçüncü iddia, çevre kapitalist ülkelerde çocuk emeğini ortadan kaldırmaya yönelik çabaların bu ülkelerin rekabet güçlerini azaltmaya yönelik bir tür “yeni korumacılık”tır. Çevre ülkeler kendi ihraç mallarının merkez kapitalist piyasalara girişini en-

gelleyen korumacı bir yöntemle karşı karşıyadırlar. Bu konuyu gündeme getirenlere göre, ABD'nin Dünya Ticaret Örgütü'nün Seattle (1999) zirvesinde uluslararası emek standartlarını şiddetle savunması korumacı bir politika olasılığını daha da artırmıştır. Bu "yeni korumacılık", çevre ülkelerin yoksulluklarını kalıcı kılan süreçlere bir müdahale içermemektedir. Bu konuyu sorgulayanlara göre, çocukların çalışması her ülkenin kendi sosyo-kültürel ve ekonomik yapısına göre farklılık göstermektedir. Merkez ülkelerin kendi yapılarını esas alarak diğer ülkelere çeşitli yollardan ticari müeyyideler getirme çabaları dünyanın önemli bölümünde ekonomik büyüme hızını etkileyebilecek sonuçlar doğurabilir.

Son olarak, çocuk işçiliğinin "çırak" olarak kabulü ise çalışmaya atfedilen olumlu değerlerle; geleneksel toplumlarda bilgi ve hünerin nesiller arasında aktarımında erken yaşta öğrenmeye verilen önemle açıklanmaktadır (Erder ve Lordoğlu, 1994).

Böyle bir yaklaşım "çırak" kavramını tanımlarken bugün olmayan geleneksel yaşam formlarına, pre-kapitalist bir geçmişe atıfta bulunurken, yaptığı tanımın günümüz kapitalizmi ile nasıl da çeliştiğini irdelemez. "Çırak", geleneksel tanımı içerisinde bir zanaatın öğrencisi iken, ileride kullandığı üretim araçları üzerinde tam bir denetime sahip olacak bir kimse iken, bugün makinanın basit bir uzantısı konumundadır. Yaptığı işi öğrenmek için uzun bir zaman gerekmemektedir. Bunlara ilaveten çırak statüsü, çırağı, kendisi ile aynı işi yapanlara ödenen paranın önemli bir kesiminden mahrum etmekte, eşit işe eşit ücret prensibini ihlal etmek için bir kulp niteliğini taşımaktadır.

Sonuç Yerine Çocuk Emegi Düzenlenmeli mi? Yoksa Yasaklanmalı mı?

Kapitalizmin işleyişine ve onun kendisini yeniden kurarken kullandığı iktisadi, siyasi ve ideolojik mekanizmalara hiç el sürmeden, çocuk emeği üzerine çalışmalar yapan sosyal bilimciler, her türlü olguyu bireyden ve bireysel seçimlerden hareketle açıklamaya çalışırken, çocuğun çalışıyor olmasını da bu bireysel metodolojiden hareketle "tembel ebeveynlerin sorumsuzluğu" olarak açıklamak cüretine kadar ulaşmışlardır (Rende ve Erkin, 2005). Bu çalışmaların teorik reddi üzerinden, bu yazıda, küresel kapitalizmde çocuk işçiliğinin dünya ölçeğinde emek-sermaye ilişkilerinin incelenmesi ile açıklanabileceğinin altını çizdik. Dolayısıyla, çevre ülkelerde yoğunlaşan ve artan çocuk emeği nasıl dünya üzerindeki iktisadi, siyasi ve ideolojik mekanizmaların incelenmesiyle anlaşılabilirse; çocuk emeğinin sınırlandırılması ve denetlenmesi de bu mekanizmaların incelenmesiyle anlaşılabilir.

Bu yazının sonuç bölümünde şunu belirtmek gerekmektedir: Emek-sermaye ilişkisinin ya da merkez-çevre ilişkisinin hangi anına denk gelirse gelsin; ne maksatla olursa olsun çocuk emeği kullanımı ortadan kaldırılmalıdır. Çocuk emeğinin yasaklanması sonrasında "kurtarılanlar"ın yoksulluğun daha katlanılmaz bir alanına kayıp kaymayacağı ya da kaymamak için daha katlanılmaz bir iş yapmak zorunda kalıp kalmayacağı çocuk emeği satımının yanında ya da karşısında olarak bilinebilecek bir gerçeklik değildir. Öncelikle "çocuk eme-

ği”ni kolektif emeğin bir parçası olarak ele almak gerekmektedir. Kolektif emeğin bir parçası olması demek, kolektif sermayenin bir parçası olarak bireysel sermaye karşısında emeğin bir kısmını temsil eden kişi olarak muamele görmesi demektir. Bu durum da verili sendikal özgürlüklerin çok ötesinde günlük hayatın pek çok alanındaki ilişkileri içerecek yeni bir örgütlenme özgürlüğünün gerekliliğine işaret eder. Çevre ülkeler için “Kapitalist sistem içerisinde ayakta duracaklarsa, aşırı ucuz emek satmaktan başka çareleri olabilir mi?” iddiası ise “alternatif bir toplum yaratana kadar emeği savunmaktan vazgeçmeliyiz” anlamına gelmektedir. Bu iddia açıktır ki uluslararası piyasalarda rekabet etmek isteyen sermaye sahiplerindedir. Çünkü emek cephesi için asıl olan firmaların rekabette ayakta durması değil; emekçilerin ayakta durmasıdır.

Dipnotlar

1. Hem merkez ülkelerde hem de çevre ülkelerde çocuk emeğine yönelik egemen eğilimi izleyebilmek için Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Dünya Bankası (WB), UNICEF destekli araştırma raporları incelenebilir.
2. Bu konuda bkz. Gereffi ve Korzeniewicz (1994), Aglietta (1998), Sayer (1995).
3. “Küresel meta zincirleri” küresel kapitalizmin üretim yapısını açıklamak için geliştirilmiş bir yaklaşımdır. Tüccar-yönlendirmeli ve üretici-yönlendirmeli meta zincirleri olmak üzere iki farklı kategori öngörülmektedir. Tüccar yönlendirmeli meta zincirinde, merkez ülkelerde büyük tüccarlar, pazarlama şirketleri ve marka tacirleri ile çevre ülkelerde üretim yapan fabrikalar vardır. Üretici-yönlendirmeli meta zincirinde, üretim, ticaret ve pazarlama işlemleri merkezdeki işletmelerde toplanırken; temel ürüne eklemenecek parçaların üretimi farklı ülkelerde gerçekleştirilmektedir (Gereffi ve Korzeniewicz, 1994).
4. Küresel fabrika üzerine detaylı ve nitelikli bir çalışma için bkz. Özügürlü (2005).
5. Temel iddiaların tartışması için bkz., http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/bey5_e.htm
6. Çocuk işçiliğinin sınırlandırılması ve düzenlenmesine kuşkuyla yaklaşanların temel sorularının başarılı bir derlemesi için bkz. Singh ve Zammit (2000).

Kaynaklar

1. Aglietta M., (1998), “Capitalism at the Turn of the Century: Regulation Theory and the Challenge of Social Change”, *New Left Review*, 232, 41-90.
2. Cankurtaran-Öztaş Ö., (2004), “Çocuk Hakları ve Sos-

yal Hizmeti Güçlendirme Hizmeti Bağlamında Suça Yönelen Çocuk Polis İlişkisi”, H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayınlanmamış Doktora Tezi.

3. Chang H., ve Grabel I., (2005), *Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları* Elkitabı (çev. Emre Özçelik), Ankara, İmge Kitabevi.
4. Çelik A., (2005), “Dünden Bugüne Çocuk İşçilik”, *Tes-İş Dergisi*, Haziran, 51-57.
5. Edmonds E., (2005), “Does Child Labor Decline with Improving Economic Status?”, *The Journal of Human Resources*, 40(1), 77-99.
6. Ekim B., (2005), “Çocuk Yoksulluğu ve Sosyal Devlet”, *Birikim*, 192, 71-73.
7. Erder S., ve Lordoğlu K., (1994), *Geleneksel Çiraklıktan Çocuk Emeğine: Bir Alan Araştırması*, http://www.festr.org/files/cirakliktan_cocuk_emegine.pdf, Erişim tarihi: 22.04.2005.
8. Fröbel F., Heinrichs J. and Kreye O., (1982), *The New International Division of Labour: Structural Unemployment in Industrialised Countries and Industrialisation in Developing Countries*, Cambridge: Cambridge University Press.
9. Gereffi G. ve Korzeniewicz M., (1994), (der.) *Commodity Chains and Global Capitalism*, Westport, CT: Greenwood Press.
10. Marx K., (1990), *Capital Volume I*, Penguin Books.
11. Öniş Z., (1998), *State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective*, İstanbul: University of Bogaziçi.
12. Özügürlü M., (2005), *Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, İstanbul: Halkevleri Emek Çalışmaları Merkezi.
13. Rende S., ve Erkin H. C., (2005), “Çocuk Emeği: Bizde Ucuz, İstedığınız Kadar Kullanın”, *Birikim*, 192, 40-45.
14. Sayer A., (1985), “New Developments in Manufacturing and their Spatial Implications”, *Working Paper*, No. 49, *Urban and Regional Studies*, Brighton, University of Sussex.
15. Singh A., Zammit A., (2000), “The Global Labour Standards Controversy: Critical Issues for Developing Countries”, *South Centre*, Geneva, Switzerland. <http://www.southcentre.org/publications/labour/labour1.pdf>, Erişim Tarihi: 2.05.2004.
16. Yıldızoğlu E., (1996), *Globalleşme ve Kriz*, İstanbul: Alan Yayıncılık. ●

*Bu yazımız *Tes-İş Dergisinin Haziran 2005 tarihli sayısında* yayımlanan “Çocuk Emeği Olmayan Bir Dünya Mümkün mü: Küresel Emek Standartları Üzerine Notlar” başlıklı yazımız ile benzerlikler içermektedir. Benzer bir sorunsaldan hareketle yazılmış yazılar olarak bu benzerlikler kaçınılmaz olmuştur.